

Ongekend
bijzonder

Oral History
Project

Bijdragen van vluchtelingen aan de stad

Een eerste analyse van het Ongekend Bijzonder interviewmateriaal

Auteurs: Stasja van Droffelaar, Gerben Kroese en Saskia Moerbeek

FONDS21

BankGiro
Loterij

FONDS

VSBfonds,
iedereen doet mee

Inhoud

Inleiding	3
Bijdragen van vluchtelingen	6
- Economische bijdragen	6
- Sociaal-Maatschappelijke bijdragen en vrijwilligers	16
- Kunstzinnige en culturele bijdragen	27
Conclusies en enkele vervolgvragen	30

Inleiding

Ongekend Bijzonder is een oral history project waarin onder andere 248 levensverhalen van (ex) vluchtelingen door middel van niet- gestructureerde interviews zijn verzameld en op video vastgelegd. In de interviews vertellen mensen die ooit noodgedwongen hun land moesten verlaten over hun leven in Nederland. Bij de start van dit project in oktober 2013, is aan de hoofdtitel Ongekend Bijzonder, de subtitel: *De bijdragen van vluchtelingen aan de stad* toegevoegd. Een subtitel die voor de nodige verwarring zorgde. Bedoelden we een bijdrage leveren aan de economie? En vonden wij dan dat vluchtelingen geacht worden altijd een bijdrage te leveren? En wat als ze dit niet doen?

We wilden met deze subtitel vooral een open vraag stellen. We wilden uitzoeken wat een bijdrage eigenlijk inhoudt en nagaan of er iets te zeggen zou zijn over de speciale vormen van bijdrage van vluchtelingen aan de ontwikkeling van onze grote steden. Onze vragen sloegen niet alleen op de letterlijke uitspraken van de door ons geïnterviewde (ex) vluchtelingen, we wilden ook kijken naar nieuwe verbanden die uit de interviews naar voren komen en naar antwoorden op basis van de andere sporen van ons project (onder andere een historisch onderzoek en publiekspresentaties op basis van de verhalen). Bovendien wilden we een podium creëren voor vluchtelingen, met name in de kunstzinnige presentaties op basis van de interviews, om op die manier een bijdrage te leveren.

In deze notitie gaan we in op een deelvraag van het project: namelijk wat is er op basis van de interviews en de interpretaties daarvan te zeggen over de bijdrage die vluchtelingen leveren aan de Nederlandse samenleving in brede zin en aan de ontwikkeling van de vier grote Nederlandse steden in het bijzonder.

Voordat we ingaan op deze vraag, geven we een korte beschrijving van het interviewdeel van het project 'Ongekend Bijzonder'.

Daarna verdiepen we ons in de verschillende bijdragen van vluchtelingen aan de hand van drie hoofdrubrieken: economische bijdragen, maatschappelijk/politieke bijdragen en kunstzinnige/culturele bijdrage. We besluiten deze notitie, die vrij dicht bij het interviewmateriaal blijft, met enkele meer algemene conclusies en nadere onderzoeksvragen.

Beschrijving geïnterviewden

In het project Ongekend Bijzonder zijn 248 levensverhalen van mensen die hun land ooit noodgedwongen moesten verlaten, op video vastgelegd en zo letterlijk mogelijk uitgeschreven.

In het eerste deel van het project, waar deze notitie zich op baseert, zijn 200 mensen geïnterviewd aan de hand van een topiclijst. Zij zijn vanaf de jaren zeventig tot circa 2012 vanuit verschillende werelddelen naar Nederland gevlucht of in Nederland terecht gekomen. Hun motieven om te vluchten hielden verband met de politieke vervolging, geweld, oorlog en onderdrukking van individuele vrijheden in het land van herkomst. In het tweede deel van het project zijn daar nog 48 interviews met recent gearriveerde vluchtelingen aan toegevoegd.

De eerste 200 interviews zijn gehouden met mensen van verschillende leeftijden in de vier grote steden: Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht. Dat gebeurde tussen oktober 2014 en juli 2015. Zij beschikken allen over een legale verblijfstitel en zijn niet in Nederland geboren.

Per stad zijn er 50 mensen geïnterviewd, verdeeld over tien verschillende vluchtelingengemeenschappen. Bij aanvang van het project is er voor gekozen om een aantal gemeenschappen in meer dan één stad aan bod te laten komen en anderen slecht in één van de vier steden. De verdeling van de interviews over de vier steden was als volgt:

Utrecht Iraniërs Afghanen Vietnamezen Ethiopiërs	Rotterdam Iraniërs Ex Joegoslaven ¹ Chilezen Irakezen
Den Haag Iraniërs Afghanen Somaliërs Congolezen	Amsterdam Iraniërs Irakezen Eritreeërs Ex Joegoslaven

Bij deze keuze is onder meer gelet op: de grootte van de verschillende gemeenschappen (grotere en kleinere), het werelddeel waaruit ze afkomstig waren (meerdere werelddelen), de periode waarin de vluchtelingen naar Nederland kwamen (spreiding in de tijd) en de mogelijkheid om een vergelijking te maken tussen de verschillende steden (op basis van eenzelfde groep).

Tweetalige veldwerkers

De interviews, zijn gehouden door tweetalige veldwerkers. Zij kregen een opleiding van een half jaar (een dag in de week) om zich voor te bereiden op het houden en uitwerken van de interviews en het begeleiden van groepen bij het maken van presentaties. Het werken met mensen uit de eigen gemeenschappen bood de potentiële respondenten de ruimte om hun verhaal in eigen taal te doen. Mensen die juist liever niet door iemand van hun eigen gemeenschap geïnterviewd wilden worden, konden een beroep doen op de zogenaamde vijfde veldwerkers, die bij voorkeur niet tot de vier per stad gekozen gemeenschappen behoorden. In de praktijk is ruim driekwart van de interviews in het Nederlands gehouden.

Het werven van respondenten is door de veldwerkers zelf gedaan. Daarbij hebben zij in eerste instantie binnen hun eigen netwerken gezocht. Van te voren was aangegeven dat het belangrijk was om te streven naar een evenwicht in het aantal mannen en vrouwen en een zo groot mogelijke spreiding qua leeftijd en qua opleidingsniveau. Een evenredige verdeling over de seksen is aardig gelukt. Ook

¹ In plaats van Bosniërs worden in deze lijst ex-Joegoslaven genoemd om dat vertegenwoordigers van deze groep aangaven dat dat een beter verzamelnaam is, omdat een deel van de huidige Bosniërs al in Nederland was voor het uiteenvallen van Joegoslavië en omdat er onder Kroaten en andere gemeenschappen ook vluchtelingen zijn.

qua leeftijden is er een redelijke spreiding, al verschilt dit sterk per gemeenschap, omdat sommige groepen min of meer op gelijke leeftijd naar Nederland kwamen. Van een evenredige verdeling qua opleidingsniveau is niet echt sprake. Het merendeel van de geïnterviewden heeft een HBO of WO niveau. Hiervoor zijn verschillende verklaringen: het grotere aandeel Iraniërs onder de deelnemers (Iraniërs zijn veelal hoogopgeleid), de grotere bereidheid onder hoger opgeleiden om mee te werken aan een interview en de enorme drive van veel vluchtelingen om een zo hoog mogelijk opleidingsniveau in Nederland te behalen.

De veldwerkers hebben heel hard moeten werken om voldoende respondenten te vinden. De bijbehorende registratie met naam adres en andere gegevens en het feit dat het interview op video zou worden vastgelegd schrikte menig kandidaat af.

Het is aan de volharding van de veldwerkers te danken dat we nu over zo'n rijke collectie levensverhalen van vluchtelingen uit de vier grote steden beschikken en dat deze nu onderdeel zijn van de archieven en het stedelijk erfgoed van deze steden.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, willen we geenszins de illusie wekken dat het materiaal van Ongekend Bijzonder representatief is voor de populatie vluchtelingen in de grote steden, laat staan voor Nederland. De door ons aangelegde databank moet vooral gezien worden als een enorm rijke collectie levensverhalen, die tal van mogelijkheden biedt om op kwalitatief niveau onderzoek te doen, samenhangen te analyseren en hypothesen te formuleren. Wij nodigen wetenschappers van uiteenlopende disciplines uit om hiervan gebruik te maken.

Vraagstelling notitie

Met deze notitie doen wij een eerste voorzichtige poging om een inzicht te geven in de betekenis van dit materiaal aan de hand van de vraag: Wat is er te zeggen over de bijdrage van vluchtelingen aan de vier grote steden, op basis van de verhalen die zij zelf over hun leven vertellen?

Uit de databank hebben we 124 interviews gekozen om te analyseren. Deze keuze stoelt vooral op praktische gronden: nog lang niet alle interviews zijn gecodeerd en het analyseren van alle interviews zou te tijdrovend zijn voor de opzet van dit stuk.

In deze notitie doen wij alleen uitspraken over het totaal van de 124 interviews. We maken nog geen vergelijkingen tussen de steden of tussen de verschillende vluchtelingengroepen. We hopen dit in de nabije toekomst wel te kunnen doen, net zoals we hopen dat dit basismateriaal aanleiding vormt tot verder onderzoek en vertaling hiervan in maatschappelijke initiatieven en nieuwe beleidskaders.

Het interviewmateriaal dat aan deze notitie ten grondslag ligt is gecodeerd en geanalyseerd door Stasja van Droffelaar en Gerben Kroese, beiden als projectmedewerker verbonden aan het project Ongekend Bijzonder. Ondergetekende is verantwoordelijk voor de samenhang en de verwoording van de conclusies.

Amsterdam, 12 september 2016

Stichting Bevordering Maatschappelijke Participatie

Saskia Moerbeek (directeur)

Bijdragen van vluchtelingen

In de interviews is de vraag naar de bijdrage die iemand in zijn eigen ogen levert aan de Nederlandse samenleving en /of de stad waarin hij/zij woont niet heel direct gesteld. Dit omdat maar weinig mensen in staat zijn om meteen een antwoord te formuleren op de vraag wat hun bijdrage inhoudt. In een flink deel van de gesprekken is door de veldwerker pas aan het einde van het interview gevraagd hoe de geïnterviewde, terugkijkend op het verloop van het gesprek, zijn eigen bijdrage zou benoemen. In sommige gevallen heeft de veldwerker daartoe eerst een soort samenvatting gegeven van wat hij/zij gehoord had, om de respondent vervolgens te vragen hierop te reageren. Vaak leidde dit bij geïnterviewde tot het verrassende inzicht dat hij/zij überhaupt een bijdrage leverde. Behalve naar de eigen antwoorden van de geïnterviewden hebben de auteurs van deze notitie ook gekeken naar bredere samenhangen in het totale interviewmateriaal.

Het geheel van de 124 interviews overziend, komt er een breed scala aan bijdragen van vluchtelingen naar voren. Vanzelfsprekend gaat dat over het leveren van een economische bijdrage door te werken, te ondernemen en door belasting te betalen, maar haast belangrijker nog, in ieder geval in de motivatie van de respondenten, is het leveren van een maatschappelijke en culturele bijdrage. Sommige geïnterviewden spreken over het beïnvloeden van de beeldvorming in Nederland en over het belang van de blik waarmee zij kijken. Enkeligen hebben het over het effect van louter hun aanwezigheid op hun omgeving.

Hieronder laten we de verschillende contributies van de geïnterviewde vluchtelingen de revue passeren en verdelen deze onder in 'economische bijdragen' (waaronder betaald werk), 'sociaal-maatschappelijke bijdragen' en 'kunstzinnige en culturele' bijdragen. In de conclusie gaan we wat dieper in op een aantal inzichten die deze rubrieken overstijgen.

1. Economische bijdragen

Betaald werk

Uit de interviews blijkt keer op keer hoe belangrijk het hebben van betaald wordt gevonden. Op de vraag naar de eigen bijdrage wordt betaald werk vaak het eerst, en in ieder geval het meest, genoemd. Een betaalde baan betekent dat je er bij hoort en voor vol wordt aangezien. En het betekent dat je in je eigen onderhoud kunt voorzien en bij kan dragen aan de samenleving door belasting te betalen, in plaats van een uitkering te ontvangen. Alle respondenten wilden zo snel mogelijk een baan.

Bij het vinden van werk is sprake van verschillen tussen geïnterviewden die als kind naar Nederland zijn gekomen en geïnterviewden die op latere leeftijd kwamen. Ook zijn er verschillen tussen mensen die uit een land komen waar een hoge opleiding en betaald werk hoog aangeschreven staan en mensen die uit landen komen waar dit minder aan de orde is. Hoewel we hierop in deze notitie niet dieper in kunnen gaan, geven we hieronder wel een inzicht in de verdeling naar leeftijd en opleidingsniveau.

De verdeling van de geïnterviewden naar leeftijd bij aankomst in Nederland ziet er als volgt uit:

<u>Leeftijd aankomst in Nederland</u>	
0 - 9 jaar	19
10-17 jaar	24
18 jaar of ouder	81

Het opleidingsniveau van de geïnterviewden in Nederland is als volgt:

<u>Opleidingsniveau in Nederland</u>	
nvt	4
BO	0
MO	0
MBO	21
HBO	46
WO	33

Uit recente onderzoeken² onder vluchtelingen blijkt dat een flink deel van hen na drie jaren nog steeds werkloos is. De eerst 124 Ongekend Bijzonder interviews laten een ander beeld zien: Een grote meerderheid (87%) van de respondenten had ten tijde van het interview betaald werk. 13%, overwegend huisvrouwen, was werkloos. Van de geïnterviewden die bij aankomst in Nederland jonger dan 18 jaar waren (43) studeerden er acht ten tijde van het interview, drie waren werkloos, alle anderen (32) waren aan het werk.

Hieronder volgt een overzicht van de beroepen van de geïnterviewden in willekeurige volgorde:

Docent wiskunde, Healingtherapeut, Theaterregisseur, Medisch analytisch chemicus, Eigenaar bedrijf in evenementenorganisatie, Begeleider AMA's en jongeren met verstandelijke beperking, Docent Engels, Schrijver, Eigenaar community development bedrijf, Projectmanager, Theatremaker, Muzikant, Dichter, Eigenaar scooterzaak, Beleidsadviseur bij gemeente, Application development and innovation, Rechter, Medewerker verffabriek, Eigenaar Ethiopisch restaurant, Schoolpsycholoog, Eigenaar garagebedrijf, Beleidsadviseur stadsdeel, Projectleider bij Anne Frank museum, IT manager, Binnenhuisarchitect, Applicatiebeheerder, Juridisch medewerker bij advocatenkantoor, In-en verkoopmanager, Gezinsbehandelaar/jeugdhulp thuis, Film/documentairemaker, Freelance schrijver, Agoog, Eigenaar exportbedrijf, Begeleider van gehandicapten, Jurist bij de gemeente, Docent economie, Bouwkundig projectmanager/ technisch projectmanager, Senior consultant exploitatie en maintenance, Vrachtwagenchauffeur, Allerlei banen op detachings- of uitzendbasis, Medewerker Dienst Werk en Inkomen, Manager logistiek en Inkoop, Hoofd van de huishoudelijke dienst ziekenhuis, Medewerker/assistent-directeur bij ontwikkelingsorganisatie, Ondersteuner werklozen, Docent Spaans gymnasium en universitair docent gender studies, Sociaal pedagogisch medewerker, Schoonheidsspecialiste, Sociaal cultureel werker, Kunstenaar, Maatschappelijk werkster, Handelaar in edelmetalen, Medewerker stadsreiniging, Bedrijfsjurist + eigen adviesbureau, Coördinator/trainer/discussieleider, Fietsenmaker, Kapster, Ondernemer, Pedicure,

² Dourleijn, E. en J. Dagevos, *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afgaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische vluchtelingen*. Sociaal en Cultureel Planbureau. 2011

Klaver, J. en A. Odé, *De arbeidsintegratie van vluchtelingen. Een verkenning van problemen en oplossingen*. Raad voor Werk en Inkomen. 2003

Bibliotheekmedewerker, Medewerker schuldsanering bij Sociale Dienst, Senior beleidsadviseur bij de NVvR, bij ministerie van buitenlandse zaken, Maatschappelijk werkster (gezinscoach), Ontwerper civiele techniek, Hoofdredacteur website, Schrijfster, Taxichauffeur, Advocaat, Huisarts, Studiekeuze-adviseur, Grafisch ontwerper/vormgever, Docent Farsi, Projectcoördinator, Adviseur, Eigenaar kinderdagverblijf, Zorgverlener, Coördinator, Projectmedewerker, Pedagogisch coach, Onderzoeker/dichter, Eigenaar keten van sportscholen, Medewerker P&O universiteit Utrecht, Docent basisschool, Jurist bij openbaar ministerie, Medewerker mediatheek, Ingenieur, Information risk manager, Apotheker, Telecom engineer, Medewerker rapportage luchtkwaliteit bij de rijksoverheid, Magazijnmedewerkster bij postorderbedrijf, Docent natuurkunde/wiskunde, Eigenaar Ethiopisch cateringbedrijf, Sociaalpedagogische hulpverlening, Eigenaar restaurant.

Werk vinden

Dertig geïnterviewden zeggen iets over hoe ze werk hebben gevonden of probeerden te vinden. Uit de verhalen blijkt dat er wisselende ervaringen zijn hoe moeilijk of hoe gemakkelijk het is om als vluchteling aan werk te komen. Ongeveer de helft van de 30 geeft aan dat het vrij gemakkelijk was om aan werk te komen. Maar er zijn er ook de nodige die ondanks tientallen sollicitaties en hulp van diverse instanties, lange tijd geen baan vonden. Met grote inzet en vastberadenheid is het hen na vele jaren, uiteindelijk vaak toch gelukt.

Een Iraanse vrouw, die in Nederland werd opgeleid tot lerares tekenen en het vervolgens in die functie niet redde omdat ze de leerlingen niet aankon, wilde koste wat kost werken.

Dus ik stopte er mee en ik begon iets anders te zoeken, zodat ik aan werk kon komen. Ik begon toen met de studie webmaster aan Hogeschool Utrecht in Amersfoort. [...] En na een jaar ben ik afgestudeerd als webmaster. Er was geen werk. Ik denk dat ik bijna honderd sollicitatiebrieven heb gestuurd. Iedere dag zat ik te bellen naar bedrijven op zoek naar een baan als webmaster. Maar het was een markt vol met jonge webmasters die heel snel en goedkoop een mooie website konden maken. Ze hadden mij niet meer nodig. En ik dacht ik moet werken. Ik kan niet meer thuis zitten. Ik begon een dag in Amersfoort in Langestraat in het centrum gewoon te lopen en in alle winkels te kijken of ze ergens iemand nodig hebben. Nou uiteindelijk was er een winkel die toen failliet ging en ze hadden voor drie maanden een scholier nodig. Ik zei 'ik vraag niet zo veel, als jullie mij aannemen wil ik ook voor hetzelfde geld werken' en ze hebben mij aangenomen.

De mensen met betaald werk vonden hun baan even vaak via hun privé netwerk als via een uitzendbureau of instantie, zoals UWV. Dat privé netwerk bestaat vaak uit mensen uit de eigen vluchtelingengemeenschap, de eigen religieuze groep en autochtonen die ze in de loop van de tijd leerden kennen. Er zijn (hoogopgeleide) mensen die zo ongeveer bij elk uitzendbureau langs zijn gegaan in de stad, maar pas aan een baan kwamen toen iemand uit bijvoorbeeld hun religieuze gemeenschap hen in dienst nam.

Als voorbeeld van een combinatie van steun vanuit een privé netwerk en steun vanuit een organisatie kan het verhaal van de ex-Joegoslavische psycholoog dienen. Zij kwam op haar dertigste naar Nederland. Na twee jaar studeren hier ging ze via een uitzendbureau op sollicitatiegesprek bij een medisch kinderdagverblijf in Gouda. Ze wilden haar graag aannemen, maar zeiden dat ze vanwege de bijkomende kosten van het uitzendbureau te duur was.

En toen heb ik het UAF weer gebeld. Omdat het UAF ook een afdeling Job Support heeft. En toen ik klaar was met de studie hebben zij gezegd dat als ik ooit hulp nodig zou hebben bij het schrijven of voorbereiden van sollicitaties, dat ik weer contact met hen zou kunnen opnemen. Maar goed, ik had Tineke en Ton die dat voor mij hebben gedaan. En ik heb ze nooit iets gevraagd maar op dat moment heb ik hen weer gebeld met de vraag wat ik hiermee moest. En toen heeft Job Support het uitzendbureau gebeld en ik weet niet wat er is gedaan of geregeld, maar ik ben in Gouda begonnen als psycholoog.

Een enkeling vond werk via een stage of werkervaringsplek. Een voorbeeld is de Vietnamese Information Risk Manager, die als trainee begon en nog steeds bij zijn eerste werkgever werkt:

Nadat ik mijn diploma had gehaald ging ik solliciteren bij een bedrijf en daar werk ik nu nog steeds, dat is dan nu al drieëntwintig jaar. Ik begon natuurlijk als trainee, wat zij toen zochten. Ze noemden het bedrijfsopleidingstrainee. En die opleiding duurde anderhalf jaar. Dus daarna kon ik werken als.. ik begon eerst als programmeur, toen als systeemanalist, toen systeemontwerper, toen ben ik doorgegroeid naar projectleider. Later maakte ik een carrièreswitch en ging ik de systeembeveiliging in.

Een Iraanse theatermaker die tegenwoordig tentoonstellingen maakt voor kinderen in het Tropenmuseum, vertelt hoe hij via een collega in deze functie terecht kwam:

Ik had toen verschillende banen en één van die banen was in een jeugdtheater. En ik had een collega en die zei een keertje tegen mij: 'Hé iemand vroeg mij of ik een theaterregisseur ken voor een baan, vind je het niet erg als ik je naam doorgeef?'. Het was tijdens werkoverleg of zo, ik lette niet zo op wat ze zei. Ik zei 'Ja, prima!', want ik had zo veel banen en ik dacht oké, ja prima. En toen werd ik na een tijdje gebeld door het hoofd van Tropenmuseum Junior, kindermuseum van het Tropenmuseum, of ik bij hen wilde werken.

Sommige geïnterviewden merken op dat het in de tijd dat zij werk zochten gemakkelijker was om dat ook te vinden, dan ten tijde van het interview. Een basisschoolleerares uit Iran die in juli 2002 haar opleiding afrondde en in september van hetzelfde jaar al voor de klas stond, aangenomen bij haar eerste sollicitatie in Utrecht:

Dus ben ik gelijk aan de bak gekomen, toen was het ook heel erg snel. Je kon heel makkelijk werk vinden, nu niet. Nu is het heel moeilijk.

Anderen vertelden dat ze naar de Randstad verhuisden omdat ze verwachtten dat de kans op een baan daar groter was. Een uit Somalië afkomstige financieel adviseur die in Roermond opgroeide en haar studie in Cambridge afrondde zegt:

Ik ben in eerste instantie terug gegaan naar Roermond, gewoon even als basis, zeg maar. Maar voor mij was het eigenlijk zo dat de leuke functies zich met name in de Randstad bevonden. Ja eigenlijk was dat voor mij de trigger van, oké het is hartstikke leuk om weer thuis te zijn, om in Roermond te wonen, maar ik zal op den duur toch wel echt moeten gaan verhuizen. En vervolgens heb ik dus ook de stap gemaakt en ben ik via wat omwegen uiteindelijk in Den Haag gaan wonen.

Belemmeringen bij het vinden van werk

Belemmeringen die genoemd zijn bij het vinden van werk zijn, in volgorde van het vaakst naar het minst vaak genoemd: (hoge) leeftijd, discriminatie op basis van afkomst, (onvoldoende) beheersing van de Nederlandse taal, gezondheidsproblemen, het volgen van een studie, geen verblijfsvergunning hebben en politieke ideeën uiten in een sollicitatiegesprek.

Sommige mensen ervoeren meerdere belemmeringen tegelijkertijd. Een Irakese handelaar in edelmetalen die hier kwam toen hij 32 was, vertelt dat hij om meerdere redenen moeilijk werk kon vinden:

Soms kijken mensen naar mijn naam of geboorteplaats Bagdad en doen dan mijn cv weg. [...] Er is heel veel concurrentie hier. Kijk toen ik mijn diploma gehaald had die ik nodig had om te werken in dit vak, was ik veertig jaar oud. Veertig jaar is niet aantrekkelijk voor een werkgever. Ze zoeken voor de administratie en dit soort werk altijd meisjes of vrouwen met een leeftijd van 23 tot 25 jaar.

Bij een journalist uit Bosnië die hier op tweeënveertigjarige leeftijd kwam, speelden vooral gezondheidsproblemen een rol:

Het lukt(e) mij niet om Nederlands te gaan praten. Een totale blokkade.. trauma.. Ik weet niet... dus journalistiek kon ik vergeten. Het fysieke werk dat ik vervolgens deed stoorde mij totaal niet, als ik maar kon leven als resultaat van mijn werk en mijn familie kon helpen. [...] Toen heb ik letsel opgelopen aan mijn schouder. Ik heb een operatie gehad die niet geslaagd was, dus kon ik ook geen fysiek werk meer doen. Ik kwam in de ziektewet en er is vastgesteld dat ik weer geopereerd moest worden. Toen hebben de artsen geconstateerd dat ik zwaar depressief ben. Ik heb therapie gekregen, en in de tussentijd kreeg ik problemen met mijn dikke darm. Na twee jaar heb ik een wat beter onderzoek gekregen, en werd er kanker geconstateerd. Dus depressie, problemen en een operatie met je schouder, kanker.. Je kan niet meer werken, zelfs als je het wil... Omdat ik toch vier tot vijf jaar gewerkt heb hier, heb ik dus wat ziektewet en een status van arbeidsongeschiktheid gekregen. Zodat ik een beetje mijn bijdrage kan leveren zover ik kan als verslaggever en culturele medewerker van voormalig Joegoslavië, heb ik mezelf aangesloten bij de Bosnische vereniging en andere verenigingen. Zo kan ik in mijn moedertaal tenminste een beetje hulp bieden in het functioneren van die verenigingen en de integratie. Dat heeft mij ook een beetje gered van sommige gedachten van andere soort...

Belang en beleving van werk

Het hebben van werk is volgens de geïnterviewden van belang voor de mate waarin ze zich thuis voelen in Nederland. Maar als we wat dieper kijken naar het soort werk dat zij doen en de mate waarin ze zich gewaardeerd voelen, treedt een genuanceerder beeld op.

Een aanzienlijk deel van de geïnterviewden geeft aan dat zij onder hun niveau werken en dat zij een continue plicht voelen om zich in hun werk te moeten bewijzen. Dit hangt volgens hen direct samen met het feit dat ze vluchteling zijn en zich op latere leeftijd een nieuwe taal en cultuur eigen moesten maken.

Een Iraanse röntgenlaborant, die op haar tweeëntwintigste naar Nederland kwam en via andere Iraniërs aan werk in een ziekenhuis kwam vertelt:

Op de één of andere manier compenseerde ik mijn taalgebrek met hard werken, vooral in het begin heel erg. [...] Ik werk al veertien jaar, en pas de laatste drie jaar heb ik echt mijn draai gevonden. Gaandeweg en heel langzaam begreep ik hoe alles in elkaar zit.. want je wilt je voortdurend bewijzen... dat ik niet dom ben, dat ik niet stom ben, dat ik dingen begrijp, dat ik het kan. [...] Een groot deel van je energie raakt op deze manier verspild. Als je de ruimte krijgt dat je hier en op je werk van toegevoegde waarde bent, zal dat veel helpen om te kunnen zeggen: ook ik ben als jij. [...] Maar veel mensen denken helaas dat je niets begrijpt omdat je de taal fout spreekt. [...] Maar ik houd echt van mijn werk. Toevallig had ik eergisteren mijn jaargesprek, en ze hadden niks aan te merken op mij. Alles is perfect. Dat geeft een goed gevoel.

Soms wordt de dwang om zich te moeten bewijzen ook gekoppeld aan vrouw zijn: Een Iraanse applicatiebeheerder die in een academisch medisch centrum werkt:

Ja ik kan niet zeggen 'werk zonder stress', nooit. Nergens kan je dat vinden. Maar in het totaal ben ik tevreden. Eigenlijk heb ik veel bereikt. En het is nog steeds een uitdaging voor mij om met die mannen te vechten. Ja.. ICT-werk is nog steeds mannelijk werk. Tenminste in ons werk, hebben we weinig vrouwen. En als een buitenlandse vrouw moet ik nog steeds voor mezelf vechten. [...] Ik zit nog steeds op een lager niveau dan mijn denkniveau vanwege die taal en cultuur. Als ik op deze leeftijd en met deze werkervaring in Iran zat nu, werkte ik zeker in het managementniveau. En omdat ik dat gevoel heb, vecht ik nu nog steeds voor een hoger niveau. En daar zit een glas [glazen plafond] in.

Werken onder je niveau leidt volgens de respondenten niet alleen tot stress en vermoeidheid, maar tast ook je gevoel van eigenwaarde aan. Een in Afghanistan beroemde schrijfster die in Nederland als mediatheekmedewerker werkt zegt hier over:

Ik denk dat ik meer kan doen, dat ik me beperk. Dat waar ik mee bezig ben tijdelijk is, en allemaal niet diepgaand. [...] Het gevoel dat ik moet werken, dat is goed. Ik voel me volwaardig als ik werk en belasting betaal aan mensen die het nodig hebben. Maar het werk wat ik doe is onder mijn niveau. Ik heb rechten en daarna filosofie gestudeerd en ik heb een PhD gehaald. Dus denk ik dat ik meer theoretisch dan praktisch ben, en kan ik niet de hele dag door met administratieve werkzaamheden. Dat is niet mijn taak. Ik word er moe van, maar ik ben blij dat ik werk heb. [...] In Afghanistan was ik in mijn werk 100% mezelf, hier ga ik gezichtloos naar mijn werk en kom ik gezichtloos weer thuis. [...] Maar ik moet doorwerken. Ik moet integreren.

Werk hebben is één ding

Uit de verhalen blijkt dat het hebben van werk uiterst belangrijk wordt gevonden, maar het duurt vaak vele jaren zo niet decennia voordat de geïnterviewden werk hebben waarvan ze het gevoel hebben dat dit echt bij hun past. De verhalen getuigen van lange loopbanen en vele omwegen. Die lange wegen hangen niet alleen samen met het zich eigen moeten maken van een andere cultuur en andere

systemen, maar ook met de regels waar je als vluchteling mee te maken krijgt. Hiervan is het verhaal van een Eritrese restauranteigenaar een goed voorbeeld:

Nadat ik advies heb gevraagd en ik er na drie maanden nog niet uit kwam, ben ik naar Vluchtelingenwerk gegaan en heb ik om vrijwilligerswerk gevraagd. Het maakte me niets uit wat, als ik er maar uit was en tussen de mensen was. Ik wilde gewoon werken. Nou dat was mijn redding. Ik werd plantsoenmedewerker bij de gemeente Laren en binnen no time was ik in Laren gewoon een populaire jongen geworden. Ik werkte van acht tot vijf en deed dat met plezier, vijf dagen per week. Binnen een jaar sprak ik Nederlands en kon ik overal makkelijk communiceren.

Later, toen hij een verblijfsvergunning en een woning had gekregen en vader was geworden, kreeg hij een betaalde baan bij een verbodbedrijf. Maar de gemeente van zijn nieuwe woonplaats dwong hem te stoppen met werken, om een taalcursus en integratieprogramma's te volgen. De cursussen rondde hij in twee maanden af, waarna hij koos voor een ICT-opleiding. Vanuit die opleiding liep hij stage bij een stichting die probleemjongeren via IT terug naar school of aan werk probeert te helpen. De stichting vroeg hem gelijk voor een vaste baan. Hij werkte daar zeven jaar:

Voor mij was het ook een soort tweede re-integratie programma in mijn leven. Ik bedoel ik had kinderen op dat moment, maar wist niet hoe ik in de maatschappij moest functioneren als vader. Ik wist ook niet hoe de maatschappij naar mij functioneerde, en naar medemensen – daarmee bedoel ik vluchtelingen, allochtonen en autochtonen. Het was heel leerzaam. [...] Maar voor mij was het werk gewoon te zwaar. Omdat je als vluchteling niet alleen bezig bent met geld verdienen, maar ook met jezelf, de maatschappij, je financiën, je kinderen en je verleden. [...] En als je werkt met moeilijke jongeren maakt dat het enerzijds dankbaar werk, maar anderzijds neem je ook alle problemen mee en moet je een voorbeeld zijn. Het heeft me ongelooflijk sterk gemaakt, maar op een gegeven moment merkte ik dat ik een beetje achteruit ging. Ik was ook niet meer jong en dacht dat ik iets moest gaan doen wat ik leuk vind en waar ik mijn eigen tempo kan bepalen. Ik wilde mijn eigen zaak beginnen.

Met ondersteuning van zijn werkgever heeft hij vervolgens zijn eigen restaurant opgezet. Daar zegt hij over:

Dit is alles. Mensen die mij kennen van die stichting en daar buiten zeggen nog steeds dat ik beter kan dan dit. Kom op, zeggen ze. Maar wie zegt dat? Dit is waar ik me beter voel. Want dit is voor mijn moeder, mijn familie, mijn achtergrond, waar ik me gewoon een ambassade van voel. Ik ontvang mensen vanuit de hele wereld. Van Maastricht tot Groningen, van Amerika tot Australië en vanuit heel Europa komen er mensen binnen. Ik voel mij gewoon thuis hier. Dus dit betekent veel.

Dit citaat is illustratief voor veel van de verhalen. De geïnterviewden zijn constant op zoek naar manieren om vanuit hun eigen achtergronden en op grond van hun levensgeschiedenis, waarin de vluchtervaring altijd wel een rol speelt, iets bij te dragen aan de Nederlandse samenleving. Als dat lukt, als ze een plek vinden waarin hun achtergrond een meerwaarde met zich meebrengt dan ontstaat het gevoel van thuis. Die meerwaarde kan zich op vele manieren uiten.

Een Afghaanse huisarts die in de Haagse Schilderswijk werkt, vertelt dat hij beter dan Nederlandse collega's, in staat is om te gaan met de patiëntenpopulatie die voor 99% uit allochtonen bestaat.

Ik werk in een gezondheidscentrum, met bijna 10 duizend patiënten en 5-6 artsen. [...] Heel veel dingen verschillen bij de allochtone en autochtone populatie. Die allochtone populatie is een beetje moeilijk. Mensen komen heel gauw naar de dokter, voor kleine dingen bijvoorbeeld. [...] Autochtonen willen gewoon altijd de oorzaak van hun kwaal weten, maar de allochtonen willen meestal gewoon medicijnen. [...] Dat is voor Nederlandse huisartsen echt moeilijk. Ze komen daar twee maanden werken en dan kunnen ze het gewoon niet volhouden. [...] Ik begrijp en beantwoord sommige vragen makkelijker en kan de patiënten makkelijker geruststellen, door mijn culturele achtergrond. Er speelt niet alleen kennis hier.

Een Iraanse man die zich bij een bedrijf met innovatie bezighield, vertelt hoe zijn andere achtergrond een rol speelt in de uitoefening van zijn werk:

Toen ik in het bedrijfsleven zat, had ik discussies met de algemeen directeur van mijn werkgever. Ik was verantwoordelijk voor innovatie. En hij wilde gewoon weinig risico. En dan komt er iemand die zegt dat er van alles moet veranderen. Nou daar had je gewoon verschillende [opvattingen]. Alleen hij had echt zijn buik vol van mijn volharding. Toen zei hij dat hij me een mooi Nederlands gezegde ging leren, en hij was ook trots dat hij een Zaankanter was. Hij zei: 'Goh, welkom in Zaandam. Je moet je oude schoenen nooit weggooien voordat je nieuwe hebt.' En ik zei: 'Nou Sander, fantastisch, maar ik ga nu de Nederlandse taal verrijken'. 'Oh, leuk', zei hij. Ik zei: 'Zolang je je oude schoenen houdt, koop je geen nieuwe schoenen'. Ja elke keer als ik hem spreek, zeg ik: 'Goh, hoe zit het met jouw nieuwe schoenen? Heb je nieuwe schoenen'?

Een Chileense vrouw vond snel werk als voorvrouw van een (Spaanstalige) schoonmaakkploeg in een Rotterdams ziekenhuis. Omdat ze als vrouw had moeten vluchten voor een onderdrukkende dictatuur, koos ze er zeer bewust voor om op een menselijke manier leiding geven.

In het begin vroeg ik mij af wat mijn manier en inspiratie was om leiding te geven. Dus zonder de mensen te onderdrukken, maar wel met goede resultaten. [...] En ik kwam tot de conclusie dat mijn manier van leidinggeven zou zorgen dat de mensen plichten hebben, maar ook rechten. Ik bewaak jouw rechten, maar jij hebt de plichten. En daar wordt je voor betaald. [...] En binnen drie jaar was ik hoofd van de afdeling. Dus met de avondploeg, de ochtendploeg, de operatiekamer, het interne en externe transport en de linnenkamer. En daarna zijn wij verhuisd naar een nieuw ziekenhuis. [...] Ik had een oud ziekenhuis dat nog draaide en toen heef de directie gevraagd of ik met mijn personeel het nieuwe ziekenhuis durfde schoon te maken. Ik zei: 'ja, waarom niet'. Dat zijn mensen die 100% vertrouwen en ik had een soort leger. Maar gebaseerd in liefde en vertrouwen, dat ging zo fantastisch.

En als laatste in deze paragraaf een man die Iran ontvluchtte op zoek naar vrijheid en naar een plek waar hij als homo niet werd vervolgd. Hij heeft zich sinds zijn puberteit bezig gehouden met filosofische vraagstukken en nagedacht over de betekenis van religie. In Amsterdam werd hij leraar wiskunde, maar hij bracht zijn leerlingen veel meer bij dan zijn vak.

Ik geniet nog steeds van mijn job als leraar zijnde. Ik draag iets over. Ook zet ik ze aan het denken over hun bestaan, en discussieer ik met ze over van alles en nog wat, ook over het geloof. Maar ik zeg altijd, ik weet het niet. Ik ben een student. Ik vraag alleen om samen met mij te twijfelen. [...] Natuurlijk op het moment dat ik wiskunde moet geven doe ik het ook wel. Resultaten van mijn werk laten ook blijken dat ik er gewoon absoluut heel goed in ben. Maar als ik dan continu cadeaus krijg aan het einde van het jaar, van kinderen die zeggen dat ze heel veel aan me hebben gehad, ook emotioneel en in hun ontwikkeling. [...] Je kunt niet alleen zeggen dat je wiskunde geeft. Als je van jezelf iets prijs geeft, als je jezelf neerzet van 'hier ben ik voor jou om samen te gaan onderzoeken', dan waardeert de jeugd dat heel erg. Want zij zijn ook nieuwsgierig en op zoek naar hun eigen identiteit op de een of andere manier.

Sociaal-maatschappelijke sector

Als we kijken naar de sectoren waarin de geïnterviewden werken komt sociaal maatschappelijk werk als grootste categorie naar voren, gevolgd door 'zelfstandig', 'onderwijs', 'kunst en journalistiek' en 'techniek / ICT', 'gezondheidszorg' en 'juridisch'.

Van de 108 mensen die werken, zijn er 20 werkzaam in de sociaal-maatschappelijke sector en zijn er 19 voor zichzelf begonnen. Deze twee categorieën overlappen gedeeltelijk.

Dat er relatief veel mensen in de sociaal-maatschappelijke sector werken hangt met diverse factoren samen. Uit de verhalen blijkt dat veel vluchtelingen dankbaar zijn dat zij het er levend van afgebracht hebben. Soms voelen ze zich schuldig ten opzichte van de mensen in hun land die het niet gered hebben. Ook weten ze wat vluchtelingen moeten doormaken en hoeveel moeite het kost om in Nederland je weg te vinden. Dit alles maakt dat ze een enorme behoefte voelen om iets te doen voor hun mede vluchtelingen en voor de samenleving in bredere zin. Vermoedelijk spelen ook praktische redenen een rol. Als je de taal niet zo goed beheerst is het makkelijker te werken met mensen die dat ook niet doen, dan met mensen die je constant beoordelen op je taalperfectie. Daarbij komt dat de sociaal-maatschappelijke beroepsgroep relatief divers is.

Geïnterviewden die in andere sectoren werken zoeken vaak mogelijkheden om naast hun werk maatschappelijk actief te zijn. De motieven hiervoor en de manier waarop ze dat doen komen in de volgende paragraaf aan de orde.

Zelfstandig ondernemers

Onder de geïnterviewden zijn 19 zelfstandig ondernemers. Een deel van deze ondernemers is actief in de sociaal maatschappelijke sector. Zij vertalen hun wil om iets voor anderen te betekenen in het opzetten van maatschappelijke projecten of dienstverlening aan mensen in lastige situaties.

De meeste van de zelfstandige ondernemers deden daarvoor betaald werk, maar waren ontevreden over hun werk, of kregen te maken met bezuinigingen. Ook is er een aantal mensen dat erg veel moeite had om betaald werk te vinden en (mede) daarom voor zichzelf begonnen is. Er zijn diverse ondernemers die zich min of meer op vrijwillige basis zijn gaan inzetten om een maatschappelijk

probleem op te lossen of onrecht aan te pakken en die later een professionaliseringslag gemaakt hebben. Zelfstandig ondernemerschap biedt vaak meer dan een dienstverband, de ruimte om zaken op een eigen manier en vanuit een eigen perspectief op te pakken. De meeste van de geïnterviewde ondernemers zijn succesvol, een enkeling redt het uiteindelijk niet. Daarbij moet aangetekend worden dat deze ondernemers bereid zijn ontzettend veel werk te verzetten en, zeker in aanvang, met weinig inkomsten genoeg te nemen.

Een goed voorbeeld van iemand die voor zichzelf begon omdat ze iets voor anderen wilde betekenen, is een Iraanse maatschappelijk ondernemer in Utrecht. Ze zegt over haar organisatie en de weg er naartoe:

Ik had het gemaakt als manager in de zakenwereld, maar in 2006 besepte ik dat mijn hart ergens anders lag. Dat ik wel een brug moest bouwen tussen mijn land en Nederland en iets terug wilde doen voor de samenleving waarin ik leef. Voor mannen en vrouwen die hier pas waren was het heel moeilijk om een evenwicht te vinden tussen Nederland en hun eigen cultuur, ik zag vaak een grote afstand. Daar kwam het idee van TalenTonen uit en vanaf toen ben ik daarmee bezig geweest. Ik denk dat wij daar wel succesvol in zijn, ik zie mensen die wij jarenlang geholpen hebben en die hun eigen weg kunnen vinden nu. En wij zijn niet zoals andere organisaties, die papierwerk voor mensen doen en even voor ze bellen. Wij gaan dieper en bieden een totaalpakket, want de mensen die bij ons komen hebben vaak financiële-, sociale-, taalkundige- en psychische problemen tegelijk. Mensen komen vaak onder financieel bewind, we geven Nederlandse les, verschillende trainingen, individuele begeleiding, een passend maatje als daar behoefte aan is, maken uitstapjes met mensen, eten samen en praten veel met elkaar. Wij gaan met ze naar de huisarts, de psychiater of de rechtbank als het moet. Om ze het gevoel te geven dat ze er niet alleen voor staan.

Werkgelegenheid creëren

Er zijn geïnterviewden die zich via projecten of verenigingen inzetten om de werkloosheid onder vluchtelingen terug te dringen, vrijwillig of beroepsmatig. Een klein deel van de respondenten, met de name de ondernemers, creëert zelf werkgelegenheid.

Een voorbeeld is de uit Iran afkomstige directeur van een keten van sportscholen, die over zijn bijdrage zegt:

Ik ben algemeen directeur van een keten van bedrijven, waarvan ik van een aantal ook mede-eigenaar ben. Dus daarin heb ik mijn succes bereikt en dat succes uit zich in een mooi huis, een mooie auto, maar ook [...] in het team waarmee we werken. Ik denk dat we in totaal zo'n 300 mensen hebben die bij ons werken.[...] En ik heb in de loop van de tijd nu heel veel mensen mogen aannemen, een vast contract mogen aanbieden. [...] En zo is mijn invloed groots in deze maatschappij of in de stad Utrecht, we raken natuurlijk een hele hoop mensen, direct of indirect, maar ook zeker voor de medewerkers die we hebben en die bij ons aan de slag gaan.

Belasting betalen en consumeren

Het is hiervoor al gezegd, veel van de geïnterviewden zijn er trots op dat zij in Nederland belasting betalen. Ze noemen dit nadrukkelijk als een bijdrage aan de samenleving. Het wordt gezien als een vorm van iets terugdoen voor het land dat hen opnam en kansen gaf. Naast het afdragen van belasting, is er een aantal mensen dat geld uitgeven in de stad waarin ze wonen als bijdrage ziet en dat expliciet vermeldt.

Een Congolese biomedische wetenschapper en projectmedewerker zegt hierover:

Bijdragen! Soms heeft bijdragen een financiële connotatie. Op dit moment werk ik en draag ik mijn belasting af aan de gemeenschap. Ik ben belastingbetaler zoals elke andere burger. Ook ben ik een consument. Dat is ook een bijdrage voor de bedrijven en dat staat ook in het kader van de gemeenschap. [...] Iets op een directe manier bijdragen aan de maatschappij? Door middel van belastingen.

2. Sociaal-maatschappelijke bijdragen en vrijwilligerswerk

Naast betaald werk in de sector van zorg en welzijn, zijn er talloze andere manieren waarop Nederlanders met een vluchtelingenachtergrond sociaal-maatschappelijke bijdragen leveren. Deze vorm van vrijwillige inzet kent vele gedaanten. Er zijn de nodige respondenten die vrijwilligerswerk in de meer klassieke zin doen, zoals meehelpen in een verzorgingshuis of in een buurthuis. Een deel van de vrijwillige inspanningen is gericht op algemeen maatschappelijke thema's, zoals zich inzetten voor het basisinkomen, of actief zijn in de politiek. Ook zijn er respondenten die zich inzetten om hun eigen buurt leefbaarder en socialer te maken.

Daarnaast zijn er veel mensen die actief zijn voor de eigen groep door het organiseren van culturele bijeenkomsten, het bieden van sociale ondersteuning en het werken aan de emancipatie van vrouwen. Een aantal van de respondenten geeft aan het goed opvoeden van kinderen als belangrijke bijdrage aan de samenleving te zien. Een andere vorm van maatschappelijk bijdragen die expliciet genoemd wordt door verschillende respondenten is het bewust beïnvloeden van beeldvorming en discours.

Meer dan de helft van de respondenten doet vrijwilligerswerk. Van deze vrijwilligers doen bijna evenveel mensen 'algemeen vrijwilligerswerk' als vrijwilligerswerk voor mede-vluchtelingen, binnen of buiten hun eigen vluchtelingengemeenschap.

Hieronder volgt een overzicht van de soorten vrijwilligerswerk die de geïnterviewden doen:

- *Actief in bewonersorganisatie, organiseert uitwisselingsprogramma's voor (ex-vluchteling) jongeren uit verschillende Europese gastlanden*
- *Actief in de Iraanse Vrouwen Stichting en in de vakbeweging*
- *Actief in de kerk*
- *Bestuursfuncties*
- *Betrokken school- en sportouder, sociale cohesie in de buurt*
- *Collecteren voor Rode Kruis, vrijwilligerswerk voor Vietnamese boeddhistische gemeenschap*
- *Diaken in een Servisch-orthodoxe kerk, begeleidt jongeren, als tolk gewerkt voor Joegoslavische vluchtelingen*

- Geeft als vrijwilliger wiskundeles
- Geeft computerles bij VluchtelingenWerk
- Geeft sportlessen aan Somaliërs en loopt stage bij stichting Dalmar, waar hij Somaliërs helpt met allerlei praktische zaken
- Gemeenteraadslid
- Heeft als vrijwilliger gewerkt voor Stichting JKB (Justitieel Klachten Buro)
- Heeft vrijwilligerswerk gedaan in een bejaardentehuis, is actief in de kerk
- Helpt vluchtelingen met papieren etc.
- In culturele jury's en commissies van de gemeente, betrokken bij Rotterdams filmfestival
- Ingezet voor vluchtelingen in de stad in diverse stichtingen, eigen stichting Monditaal
- Is actief als vrijwilliger (straten schoonmaken), is bezig met een aantal projecten in de gemeente
- Lid D'66
- Lid ondernemerstafel van de Rotary Club
- Lid van milieu educatie centrum, vrijwillig gastdocent en huiswerkbegeleider
- Lid van ondernemersvereniging, kunstvereniging, Oranjevereniging en buurtvereniging; gaf tekenles aan kinderen
- Middels gemeentepolitiek problemen binnen de Somalische gemeenschap aanpakken
- Migranten uit Joegoslavië en andere landen helpen immigreren. Taallessen geven aan deze immigranten
- Ondernemersorganisatie bij gelegenheden etc. in de stad
- Ondersteunt alleenstaande minderjarige asielzoekers
- Organisatie 'Wij voor vrede' opgericht, voor alle nationaliteiten uit voormalig Joegoslavië
- Organiseren van culturele evenementen, Kinderatelier opgezet
- Penningmeester van de Vereniging van Eritreeërs
- Politiek actief geweest (SP)
- Politiek actief in de gemeenteraad
- Radiowerk en krant bij Bosnische vereniging
- Reeksen van presentaties geven over religie en levensvragen
- Schoonhouden woonomgeving
- Soms actief als tolk voor Somaliërs
- Stichting ondersteuning allochtone vrouwen, collecteren, hulp op school en in bejaardentehuis
- Stichting opgezet om migranten en vluchtelingen op allerlei manieren te ondersteunen
- Twee stichtingen helpen opzetten die gratis juridisch advies geven en is bezig met een derde
- Van plan om een kinderboerderij te starten
- Veel vrijwilligerswerk (bestuur van VluchtelingenWerk, workshops en lezingen, Amnesty International, Stichting TalenTonen)
- Veel vrijwilligerswerk: sportvereniging, andere manieren van mensen bij elkaar brengen
- Vereniging voor belangenbehartiging blinden en slechtzienden
- Via boksen (hang)jongeren van de straat houden. organiseert buurtactiviteiten
- Via IBM hoogopgeleide buitenlandse vrouwen aan het werk helpen en dropouts terug naar school begeleiden. Vijftig bestuursfuncties
- Voorzitter van Amnesty International in Den Haag; bestuurslid Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen
- Voorzitter Vereniging van Afghaanse schrijvers in ballingschap
- Vrijwilliger bij VluchtelingenWerk, Amnesty International
- Vrijwilliger in buurthuis
- Vrijwilligerswerk (dansles geven aan kinderen, sporten met vrouwen in AZC)
- Vrijwilligerswerk bij het Allende Centrum en Vluchtelingenwerk Rijnmond
- Vrijwilligerswerk bij stichting voor Iraanse Vrouwen, vrijwilligerswerk bij Galerie Uithof
- Vrijwilligerswerk bij VluchtelingenWerk (trajectbegeleider)
- Vrijwilligerswerk in de Afghaanse gemeenschap

- *Vrijwilligerswerk in de kerk*
- *Vrijwilligerswerk in theater, filmhuis en bibliotheek*
- *Vrijwilligerswerk op de school van haar dochter*
- *Vrijwilligerswerk op verschillende plekken, Samen 010, Stichting Rotterdams Ongedocumenteerden Steunpunt, Stichting Welkom in Rotterdam*
- *Vrijwilligerswerk plantsoenendienst*
- *Vrijwilligerswerk voor de kerk en de tafeltennisvereniging*
- *Vrijwilligerswerk voor Vietnamese vereniging en mensen zo helpen beter te integreren*
- *Werkt voor Iraans radiostation in Nederland*
- *Werkt vrijwillig bij een instantie die mantelzorgers ondersteunt*
- *Workshops geven in AZC*
- *Zeer betrokken bij de buurt en bij bewonersinitiatieven*
- *Zet zich in voor basisinkomen*
- *Zit in twee vrouwengroepen in de buurt, begeleidt ouders om beter met hun kinderen om te gaan, zit in de ouderraad van een basisschool*

Motieven voor vrijwillige inzet

De motivatie om zich vrijwillig in te zetten is verschillend. De redenen die worden aangegeven zijn:

- iets terug willen doen voor Nederland
- iets willen doen voor de eigen gemeenschap of vluchtelingen in het algemeen
- taal leren en integratie bespoedigen
- een weg naar werk
- verveling bestrijden
- soms religieus geïnspireerd (veel vaker bij christelijke dan bij islamitische vluchtelingen)
- zingeving eigen bestaan

Vaak gaat het ook om een combinatie van motieven.

Net als bij het betaalde werk, valt op met hoeveel inzet onze respondenten hun vrijwilligerswerk doen. Een Iraanse man deed terwijl hij in het AZC in Crailo verbleef al vrijwilligerswerk in de Centrale Bibliotheek in Amsterdam.

En ik krijg ook geen vrijwilligersvergoeding van de bibliotheek voor de eerste jaren, dus ik kwam met de fiets van Crailo naar Amsterdam, 30 kilometer. En aan het eind van de avond ging ik gewoon 30 kilometer terug fietsen. [...] Omdat ik graag iets wilde doen.

Een ander voorbeeld is de uit Vietnam afkomstige wis- en natuurkundedocent, die als gepensioneerde allerlei vrijwilligerswerk verricht:

Ik heb toen ik hier les gaf een heel technisch woordenboek gemaakt met mijn vrouw, voor leerlingen die de vakken wiskunde, natuurkunde, scheikunde en biologie volgen. Het was in Nieuwspoor in Den Haag aan de toenmalige minister van onderwijs, meneer Brinkman, overhandigd. Hij heeft zijn bewondering ervoor uitgesproken. [...] Ik ben lid van een milieu-

educatiecentrum in Nieuwegein, over telen, over groente, over het milieu. Ik heb ook als gastdocent en vrijwilliger les gegeven op scholen, over duurzame energie bijvoorbeeld. Dat vind ik ook leuk. Hier vlakbij geef ik op dinsdagavond ook les aan kinderen in de wijk die moeite hebben met wis- en natuurkunde. Daar zitten leerlingen van de brugklas tot en met de eindexamenklas. Ik vind het werk prima.

Vrijwilligerswerk kan in de eerste jaren in Nederland een belangrijke rol spelen in het opbouwen van een netwerk en het leren van de taal. Het is een manier voor nieuwkomers om hun vooralsnog kleine wereldje in Nederland te vergroten en bezig te zijn, en voor hen en oudkomers een manier om iets terug te doen voor (anderen in) de Nederlandse samenleving en hun leefomgeving proberen te verbeteren.

Een Chileense man die op 45 jarige leeftijd naar Rotterdam kwam vertelt over de omslag in zijn leven door zijn vrijwilligerswerk:

Toen ik kwam waren mijn hoofdharen zwart. Na een jaar was ik al grijs geworden. Zonder iets te ondernemen. Ik vroeg me steeds af: wat doe ik hier? Ik heb zoveel ruzies met mijn vrouw gehad. Ik wilde hier niet blijven. Ik wilde graag weg. Totdat Paco kwam en zei.:, wat u moet gaan doen is de taal leren en in de samenleving integreren. [...] Toen ben ik naar een stichting gegaan waar ze bejaarden helpen in de buurt IJsselmonde. Daar ben ik bejaarden gaan helpen met wandelingen maken, boodschappen doen, ze vroegen mij of ik kon behangen, en dat had ik vanaf mijn achtste met mijn opa gedaan. Dus behangen, schilderen. En zo leerde ik de Nederlandse samenleving kennen. Ze [de bejaarden] spraken met mij, ze wilden weten waar vandaan ik kwam. En ze vonden het leuk als ik over mijn land vertelde.

Het algemene vrijwilligerswerk wordt door de geïnterviewden ook echt als vrijwilligerswerk benoemd. Je inzetten voor de eigen gemeenschap of voor vluchtelingen in bredere zin wordt als zo vanzelfsprekend ervaren, dat het vaak niet met de term vrijwilligerswerk wordt aangeduid. Soms is het vrijwilligerswerk een opstap tot het vinden van een betaalde baan.

Een voorbeeld hiervan is de Somalische projectcoördinator die het vanuit zijn eigen culturele en religieuze achtergrond vanzelfsprekend vindt om iets voor anderen –en specifiek mede-Somaliërs- te doen. Zijn vrijwillige inzet bleef niet onopgemerkt en hij werd door de gemeente gevraagd om zijn werk betaald voort te zetten. Ook zette hij met een aantal collega's een eigen stichting op:

Tijdens mijn studietijd was ik al heel actief binnen de Somalische gemeenschap. We organiseerden activiteiten voor jongeren en ik was ook als vrijwilliger aangesloten bij een vereniging om jongeren met een vluchtverleden te helpen in Den Haag. En toen hebben we ook een onderzoek gedaan in samenwerking met de Haagse Hogeschool, omdat er veel probleempjes waren met Somalische jongeren in Den Haag. Aan de hand van het resultaat van dat onderzoek is een project ontstaan om jongeren naar werk en scholing te begeleiden en toevallig heeft iemand van gemeente Den Haag mij gevraagd om dat project te leiden. [...] Maar dat project focuste op jongeren zonder de ouders erbij te betrekken, en een probleem moet worden aangepakt bij de wortel. Dus toen hebben we zelf initiatief genomen om onderzoek te doen met Somalische ouders in Den Haag. Na dat onderzoek vonden we dat ouders begeleiding moesten krijgen, en hebben we met een aantal collega's besloten om deze stichting op te richten. De laatste jaren hebben we ons onder andere intensief op de qat-problematiek gericht.

Actief in de eigen buurt

10% van de respondenten, vertelt sociaal actief te zijn in de eigen buurt. Niet iedereen noemt dit een bijdrage of vrijwilligerswerk. Daarnaast zijn er mensen die afval opruimen of heggen knippen bijvoorbeeld. En er zijn mensen die hun bijdrage vooral zien in hun houding ten opzichte van anderen.

Een beleidsadviseur uit voormalig Joegoslavië zegt:

Nou weet je wat ik zo gek vind, dat ik toch vaak van mensen hoor dat mensen in Amsterdam elkaar geen gedag zeggen. Ik heb dat echt niet. Ik woon hier nu ruim een jaar en ken al mijn burens. [...] En ik begroet mensen hier op straat altijd en ik word terug begroet. [...] Het is zo eenvoudig. Ik denk dat we daar best wel een groot verschil mee zouden kunnen maken, als je de ander alleen al zou laten weten dat je hem ziet.

Sommigen geïnterviewden richten zich op bepaalde groepen mensen in de wijk. De werkloze moeder die andere moeders helpt door op te passen op kinderen in de buurt, de filosofische allrounder die hulpverlening biedt aan schizofreniepatiënten in zijn omgeving, de maatschappelijk ondernemer en ecooloog die een project opzette voor nieuwkomers in de buurt, de sportieve taxichauffeur die hangjongeren van de straat wil halen door ze bokslessen te geven, de cultureel ondernemster die bijeenkomsten organiseert voor andere vrouwen en ouders uit de buurt, enzovoort.

Anderen zijn minder gefocust op een bepaalde doelgroep. Zij werken heel bewust aan projecten en initiatieven om verschillende bevolkingsgroepen met elkaar te verbinden en om de eigen buurt of wijk tot een plek te maken waar zij zich zelf, en anderen mensen met diverse achtergronden, thuis voelen. Zij doen dit vanuit een gevoel van eigenaarschap van de buurt en willen graag dat ook anderen zich eigenaar kunnen voelen.

De Somalische maatschappelijk ondernemer en ecooloog die al eerder aangehaald is, is ook actief in de Haagse wijk waar hij woont:

Ik ben vijf jaar bestuurslid geweest bij de bewonersorganisatie. Daarnaast zat ik in de werkgroep leefbaarheid en was ik een factor vanuit andere doelgroepen en de bewoners, in het verbinden van autochtonen en allochtonen. [...] We organiseren activiteiten voor de bewoners en als er klachten zijn dan kaarten we die aan. [...] We hebben een mooi project opgezet dat 'Welkom Thuis' heet, om de mensen die in de nieuw gebouwde woningen zijn gekomen welkom te heten en hen en de bewonersorganisatie te verbinden. We informeren ze ook over waar je terecht kunt en waar de bibliotheek en apotheek zijn bijvoorbeeld. In alles wat ik doe was of wilde ik een verbindende factor zijn, maar dat moet je doen om iets te verbeteren, een bijdrage te leveren.

Een goed voorbeeld van zo iemand die zich mede eigenaar voelt van de buurt waar hij woont en die veel energie steekt in buurtinnovatie is een Bosnische interieurontwerper:

Tot en met nu ben ik een zeer betrokken buurtbewoner van de Indische buurt in Amsterdam Oost, ben ik betrokken bij allerlei activiteiten het leven nog beter te maken in dit gedeelte van Amsterdam. [...] En misschien juist door het succes van buurthuis de Meevaart waar ik ook bij betrokken ben, krijg ik vaak bezoek uit andere delen van de stad, uit andere steden en zelfs uit het buitenland. Mensen die een rondleiding doen kloppen dan bij mij aan en zeggen dat ik me

even voor moet stellen en een kort verhaal moet houden. [...] Het succes van de Meevaart is de enorme betrokkenheid van alle soorten mensen met verschillende achtergronden. Het is totaal anders dan het klassieke cliché van wat een buurtcentrum is. Dus een plek waar mensen kaarten, domino spelen, thee drinken en zitten niksen. Dit is een bruisend centrum met enorm veel activiteiten, die aansluiten bij innovatieve internationale ontwikkelingen en gedachten over hoe we samen verder moeten leven in de maatschappij.

Net als bij betaald werk zoeken de geïnterviewde vluchtelingen met hun inzet voor hun omgeving naar manieren om ruimte te creëren om zich deel en zelfs mede-eigenaar van die omgeving te kunnen voelen. De ruimte die zij willen scheppen en de manier waarop ze die vullen zijn automatisch anders dan de traditionele vormen van wijkopbouw.

Kinderen opvoeden

Een klein deel van de respondenten heeft het, in het kader van bijdragen aan de stad over het opvoeden van hun kinderen. Ze spreken over het opvoeden van kinderen tot goede mensen, die op hun beurt weer een bijdrage zullen leveren aan de maatschappij. Uit veel meer interviews blijkt een sterke focus op de toekomst van de kinderen, zonder dat dit direct als bijdrage benoemd wordt. Deze focus hangt zeker samen met het vluchteling zijn (veel mensen zijn ook vanwege de toekomst van de kinderen gevlucht) en met hun eigen positie als nieuwkomer, die niet altijd werk op zijn eigen niveau kan vinden. Als je twijfelt over je eigen mogelijkheden en carrièreperspectieven is het logisch om de verwachtingen die je zelf misschien ooit had, op je kinderen te projecteren. Het gaat echter niet alleen om carrièreperspectieven, ook kinderen opvoeden tot goede mensen en goede burgers wordt als fundamenteel voor de toekomst gezien.

Soms worden er concrete voorbeelden bij genoemd, zoals door een Chileense vader die naast zijn werk met bejaarden en het organiseren van een Chileense voetbalclub ook de bijdragen van zijn inmiddels volwassen kinderen noemt:

Ik zie mijn werk met bejaarden als een bijdrage aan de stad. En.. dat mijn kinderen zich konden integreren in de samenleving. En ze zijn nu bezig met hun eigen bijdrage. [...] Vandaag de dag is mijn zoon diegene die aan integratie werkt via sport en zijn kinderen. Mijn dochter ook, via sport, museumbezoeken en andere activiteiten.

Door andere ouders wordt het meer algemeen verwoord, zoals door de Afghaanse studieadviseur, die naast haar vrijwilligerswerk voor een stichting die scholen in Afghanistan ondersteunt en stichting Vluchteling het opvoeden van haar kinderen als bijdrage benoemt:

Ik heb gekozen om kinderen te hebben omdat ik het zelf heel graag wilde, ik had gewoon een kindwens. Maar ik denk dat je bijdrage uiteindelijk is dat je echt goede mensen op de wereld zet die ook iets goeds doen hier. Als je ze een goed leven geeft, en het uiteindelijk goede mensen worden, die ook wat terug kunnen doen.

Daarnaast zijn er respondenten die hun betrokken ouderschap als een vorm van bijdrage zien. Ze vertellen over hun vrijwillige hulp aan activiteiten op de school van hun kinderen bijvoorbeeld, over

klaarstaan voor andere (alleenstaande) ouders wat betreft oppassen en over vervoeren van kinderen in verband met sportactiviteiten.

Opvoeden is kiezen

Vluchtelingen die hun kinderen (verder) opvoeden in Nederland zien zich geplaagd voor de vraag hoe ze een balans vinden tussen de normen, waarden en opvoedstijlen die belangrijk zijn in het land van herkomst en die in het nieuwe land. Soms komen die overeen. Soms ook niet.

Vrijwel alle respondenten gaven aan dat ze hun kinderen willen toerusten op een leven in Nederland. De Nederlandse manier van met elkaar omgaan wordt door hen als 'direct' getypeerd. Men zegt hier zonder veel omwegen wat men van iets vindt, dit in tegenstelling tot de omgang in het land van herkomst. In deze 'directheid' en 'openheid' zien de meeste geïnterviewden voordelen, ook al zijn ze het zelf niet gewend om te doen. Kinderen moeten bekend worden gemaakt met Nederlandse omgangsvormen, die als efficiënter maar minder warm, worden gezien. Een Iraanse filmmaker vertelt:

Een ding in Iran waar ik bijvoorbeeld totaal niet tegen kon is de hele Tarof [omgangsnormen]. Al die sociale codes die me gewoon irriteerden. Dat ik echt zoiets had van 'nou, doe gewoon normaal'. Of dat je moet eten terwijl je gewoon geen honger hebt. Of dat je dan in de ochtend wakker wordt en je wil dan iets doen. Nou ja, dat is niet makkelijk om dat zo ver te krijgen. Het duurt zo lang. Dan gaan we eerst uitgebreid dit doen en dan dat. Er zit gewoon geen enkele planning in de dag, zeg maar. Terwijl je hier plant. Je plant alleen maar in Nederland. En dat ben je ook gewoon gewend.

Een element waar de geïnterviewden vrijwel zonder uitzondering aan vast lijken te houden, is het respect dat je van kinderen verwacht voor hun ouders, maar ook voor hun docenten en voor ouderen in het algemeen. Er wordt meer uitgelegd dat men dat van huis uit gewend is en er wordt ook wel meer met de kinderen onderhandeld, maar het laatste woord is aan de ouders. Een Eritrese vrouw die als 7-jarige naar Nederland kwam vertelt over de wijze waarop zij haar kinderen opvoedt.

Ik denk dat ik met mijn kinderen meer in discussie ga. In de zin van dat je ze laat kiezen wat ze willen. Wil je nu je huiswerk maken, dan kunnen we vanmiddag dat doen. [...] Dat soort discussies ga ik aan met mijn kinderen, ik laat ze wel vrij in hun keuze. Terwijl het bij mijn ouders was: 'dit moet er gebeuren en dan gebeurt het ook'.

Dezelfde vrouw, die zichzelf als zeer Nederlands beschouwt, geeft als antwoord op de vraag wat er nog Eritrees is aan de opvoeding van haar kinderen:

Nou één van de dingen waar ik een heel groot verschil [met een Nederlandse opvoeding] in zie is het respect hebben voor je ouders, hoe ga je met je ouders om? Dus in die zin wil ik wel dat ze ook een beetje vanuit het Eritrees meekrijgen. Dus je hebt niet een grote mond tegen je ouders. Je kan prima met elkaar in discussie, maar je ouders zijn nog altijd je ouders.

Een Ethiopische vrouw uit de omgeving van Utrecht constateert dat de wijze waarop zij haar kinderen opvoedt ook gewaardeerd wordt door Nederlanders.

Ze [haar kinderen] zijn anders dan andere kinderen. [...] Dat wordt ook bevestigd door de Marenaars [inwoners van Maarn]. Ze zeggen 'Hoe hebben jullie ze opgevoed? Ze zijn echt bescheiden, behulpzaam'.

Een Iraanse man die als jongetje van 7 hier kwam vertelt hoe hij met beide werelden omgaat in zijn werk.

Ik zie het wel als een positief punt, met name dat je makkelijk kan schakelen tussen twee culturen. Maar aan de andere kant, je kan ook de Iraanse cultuur een beetje verweven met de Nederlandse cultuur. Waardoor mensen gecharmeerd worden daar van. [...] Dat ervaar ik wel. Want ik werk in een winkel. Ik gebruik een beetje dat directe, maar ook de beleefde Iraanse cultuur. Ik zie dat mensen, bijvoorbeeld Nederlanders, er van houden. Ze kennen dat niet. Het is veel aandacht geven, daar houden ze van. Dat is heel respectvol.

Politieke bijdragen

Een deel van de geïnterviewden waardeert, juist door hun achtergrond, het politieke systeem in Nederland in hoge mate, stemt daarom trouw en wil graag politiek actief zijn. Maar er zijn ook respondenten die op grond van hun ervaringen met een dictatoriaal regime of corrupt politiek systeem— soms in combinatie met het veranderende politieke klimaat in Nederland- niet meer geloven in de politiek. Dit uit zich in niet (meer) stemmen, of uit protest het lidmaatschap van de eigen partij opzeggen en het zoeken van andere manieren om maatschappelijke veranderingen teweeg te brengen.

Zo'n 10% van de respondenten geeft aan politiek actief te zijn. Hierbij gaat het om een verscheidenheid aan vormen. Er zijn mensen die lid zijn (geweest) van een politieke partij, een gemeenteraad of adviesraad voor het stadsbestuur, mensen die specifiek bepaalde belangen of kwesties binnen en buiten de politiek aan de orde stellen en er zijn mensen die zich in Nederland op de politiek in het land van herkomst richt(t)en. (Deze laatste groep is niet meegeteld als zijnde politiek actief in Nederland).

De meest voorkomende politieke activiteit is gerichte behartiging van een bepaald belang of het gericht aan de orde stellen van een bepaalde maatschappelijke kwestie. Denk bijvoorbeeld aan de Iraanse juriste die politiek actief is omdat ze vindt dat het onrechtvaardig is dat een groep ex-vluchtelingen door nieuwe regelgeving niet kan naturaliseren, of de Somalische controller die bij de Haagse gemeentepolitiek de uithuiszettingen van Somalische kinderen aanklaagt. Sommigen hebben hun politieke ambities verwezenlijkt door zelf in de politiek te gaan. Anderen denken daar nog over na. De motieven die genoemd worden om politiek actief te zijn, zijn vrijwel altijd hetzelfde: Iedereen wil iets voor de medemens betekenen of iets veranderen en heeft de overtuiging dat dit via de politiek gerealiseerd kan worden. In de praktijk zet een deel zich in voor zaken van algemeen belang en richt een ander deel zich vooral op het verbeteren van de positie van vluchtelingen.

Een voorbeeld van iemand die naar eigen zeggen 'een politiek hart' heeft is de uit Somalië afkomstige controller, die haar baan wil opgeven om zich volledig op haar politieke ambitie te richten:

Wat m'n beweegredenen zijn om de politiek in te gaan is het feit dat je met politiek gewoon toch best wel het verschil kan maken voor mensen, hè. En dat kan heel klein zijn van, ik noem maar wat, het slopen van ontzettend oude woningen en daar gewoon fatsoenlijke betaalbare woningen neerzetten, tot aan het buitenlandbeleid wat je als land voert. En eigenlijk alles d'r tussenin. En als je gewoon een goede politicus bent en je hebt het belang van de mensen voorop staan, ja dan kun je best wel wat gedaan krijgen. Dat is toch best wel een nobel streven, ja dat lijkt me fantastisch. [...] Je kan natuurlijk als gemeenteraadslid of als politicus ervoor kiezen je te specialiseren en een bepaalde focus te kiezen. Ik kan natuurlijk met mijn expertise in het coachen van asielzoekers, hun belangen politiek behartigen en er in ieder geval voor zorgen dat daar iets mee gebeurt.

In de interviews komt het veranderde politieke klimaat in Nederland vaak aan de orde. De discriminerende opvattingen van Geert Wilders raken de geïnterviewden recht in het hart en ze betreuren het dat zijn ideeën door de anderen partijen worden overgenomen. In hun beleving was Nederland vroeger veel toleranter. Een enkeling geeft aan het in sommige opzichten wel eens te zijn met de PVV, maar niet met de manier waarop die ideeën door Wilders worden verwoord.

Soms leidt het ongenoegen over het opkomen van politiek rechts in Nederland en de afname van tolerantie tot concrete politieke bijdragen. Een ex-Joegoslavische IT-manager die vier jaar lid was van de gemeenteraad van Amsterdam, verwoordt het als volgt:

Toen ik in de gemeenteraad zat heb ik veel geschreven, opiniestukken, met name in de tijd van de opkomst van Pim Fortuyn en die hele, wat Marokkanenbashing is geworden nu. Ik had echt de behoefte om daar tegengas te geven. Ik dacht ja dit is zo slecht voor Nederland, voor de samenleving. Ik zag echt precies dezelfde mechanismen als die ik zag in Joegoslavië voordat dat uiteen viel. Ook precies dezelfde rol van de media, precies dezelfde politiek die niet weet wat die ermee moet doen en een hoeveelheid emoties, en dat vond ik echt heel beangstigend. En dat was precies de aanleiding voor mij om gemeenteraadslid te worden. Ik dacht echt, naïef weer, ik moet het land redden.

Iemand die het onderscheid maken tussen mensen, zoals de PVV dat doet, expliciet afkeurt, is een uit Iran afkomstige landelijk politicus. De belangrijkste reden die hij noemt voor "zijn liefde en passie voor politiek" is om binnen en vanuit de politiek iets te betekenen voor mensen en de maatschappij. Hij maakt zich zorgen over de actuele ontwikkelingen:

Vooraf de laatste jaren zie ik dat er hele gekke dingen gingen gebeuren in de politiek. Net als het kabinet dat we hebben gekend Rutte I, met de VVD, CDA en gedoogpartner PVV. Dat vond ik echt niet kunnen in termen van mensenrechten en rechtsstaat. Een rechtsstaat waarin iedereen gelijkwaardig is en vrijheden heeft. Maar daar werd echt onderscheid gemaakt tussen mensen op basis van afkomst, nationaliteit, huidskleur of religie. Ja kijk, ik ben gevlucht naar een land waar dat soort dingen juist gelijkwaardig zijn. Ik dacht 'dat kan toch niet in mijn vrije Nederland'. Dus toen ben ik mij gaan manifesteren, via publicaties, de media en debatten. En ik heb toen ook een open brief geschreven aan premier Rutte, waar ik precies uitlegde wat hij fout doet in het licht van mensenrechten en het waarborgen daarvan internationaalrechtelijk. En mijn brief kwam ook in de Volkskrant terecht. Nou, toen ontstond er een enorme discussie. Het belangrijkste is dat die discussie iedere keer weer aanwakkert en mensen wakker schudt, mensen bewust maakt van wat ze moeten doen. [...] Op een gegeven moment kwam mijn eigen

PvdA in de regering in 2012 en die ging ook gekke dingen lopen doen, zoals strafbaarstelling van illegaal verblijf. Nou, toen begon ik dus met mijn petitie en met mijn actie. Mijn petitie liep als een trein. [...] Maar er gebeurden ook andere dingen, bijvoorbeeld dat kinderen van asielzoekers in de cel worden opgesloten als ze bij de grensdetentie aankomen.

Dus zo fundamenteel, zo wezenlijk. Ook dat is inmiddels van tafel gelukkig, maar er moest wel flink geknokt worden.

Zoals gezegd spelen bij de politieke keuzes van de geïnterviewden het verleden in het land van herkomst en de eigen vluchtgeschiedenis een rol. Bij politieke vluchtelingen ligt dit voor de hand, maar het is ook aan de orde bij vluchtelingen die vanwege veiligheidsredenen gevlucht zijn. Zij komen op voor de belangen van alleenstaande minderjarige asielzoekers, tegen strafbaarstelling van illegaal verblijf, bevechten de typering 'nationaliteit onbekend' en gaan in het algemeen in tegen verschillende vormen van sociale uitsluiting en onrechtvaardigheid.

Er zijn ook geïnterviewden die zien dat de situatie in Nederland een kant opgaat die zij kennen uit hun land van herkomst. Dat zegt bijvoorbeeld een Iraanse ondernemer uit Den Haag:

*Toen ik in '87 naar Nederland kwam, vond ik het waanzinnig hoe mensen trouw waren aan hun leiders, aan politiek. Ik ben opgegroeid in een sfeer waar politiek niet te vertrouwen is. En wat ik helaas zie, is dat dit hier ook is ontstaan. En dat is heel triest want dit is een verarming van deze samenleving. De vijand is in ons, niet buiten ons. Ik ben de grootste vijand van mezelf. Voor mij is Rutte precies dezelfde als Rohani. Precies zelfde als Ahmadinejad. Precies dezelfde als George W. Bush. Precies dezelfde als Jacques Chirac. Ik zie weinig verschillen. Alleen, wij zijn selectief aan het luisteren. Als je nou naar dit boek kijkt. *The New Asian Hemisphere*, Kishore Mahbubani. Deze man analyseert de opkomst van het kapitalisme. De pilaren waarop de Westerse democratie zijn gebaseerd. Hoe gaat een natie zo meteen werken en wat zijn de lessen? Wat doet Azië anders dan Europa en het Westen? En dan heb je het ook over een dubbele standaard. Als Ahmadinejad de Holocaust ontkent, staat de hele wereld op zijn achterste benen. Terwijl als de Europarlementariër Marine Le Pen het doet, ja hoor je een paar politici, maar niemand gaat de zaal verlaten. Deze situatie maakt me verdrietig, soms boos. Vervolgens word ik weer rustig. Er zijn een aantal emoties die het bij mij oproept. Ik haak af. Ik stem bijvoorbeeld niet meer. Disrespect voor de politiek. [...] Ik zie dat een beweging in de wereld gaat ontstaan, waar eigenlijk de nieuwe manier van samenleven gaat ontstaan. En ik probeer aan die beweging een bijdrage te leveren.*

Beeldvorming / discours beïnvloeden

De aanwezigheid van vluchtelingen heeft invloed op de beeldvorming in de samenleving, op individueel en collectief niveau. Het hebben van een ander perspectief speelt overal en altijd een rol. Van de 124 respondenten zegt ongeveer 12% zich expliciet bezig te houden met verandering van beeldvorming en beïnvloeding van het maatschappelijk discours. Daarbij gaat het onder andere om: mensen aan het denken zetten over de actuele intolerantie in Nederland, mensen bewust maken over het land van herkomst (inclusief gebeurtenissen, bevolking en stereotyperingen) een actieve campagne voeren voor een bepaald ideaal. Sommigen doen dit in informele zin via persoonlijke interacties, anderen zoeken echt de publiciteit op.

Iemand die mensen in Nederland duidelijk bewust wil maken over het land waar ze vandaan komt, is de Chileense re-integratieconsulent die zegt:

Ik denk dat ik veel heb kunnen betekenen in Rotterdam als het ging over festivals, soms ook gewoon interviews geven, of mensen bewust maken over hetgeen wat Chili is en wat Chili betekend heeft, en dat we Chilenen zijn. Dat we gewoon geen vergeten volk zijn, dat we niet allemaal terug zijn gegaan naar Chili.

Iemand die de (social) media en politiek opzocht om een maatschappelijk probleem aan te kaarten, is een uit Iran afkomstige jurist:

In juni vorig jaar ben ik dat initiatief begonnen, en het heet 'Nationaliteit Onbekend'. En dat heeft ermee te maken dat je als vluchteling op je pasje achter nationaliteit, onbekend hebt staan. Dat stond ook op mijn pasje. Omdat je nationaliteit simpelweg niet bekend is. En dat levert heel veel vragen op bij partijen, bij scholen, bij werk. Je loopt tegen heel veel dingen aan. En in 2007 heeft een grote groep van 27.000 vluchtelingen in één keer hun verblijfsvergunning gekregen middels het Generaal Pardon. En zij zouden dan normaal gesproken na vijf jaar geldig verblijf hier kunnen naturaliseren, dus in 2012 hun Nederlandse paspoort kunnen krijgen. Alleen in 2009 werden de regels opeens veranderd en moesten zij een geboorteakte en hun paspoort uit eigen land overleggen om te kunnen naturaliseren. En dat zijn papieren die een vluchteling simpelweg niet één twee drie in zijn zak heeft gestopt of onderweg is kwijt geraakt. En je kan zonder dat niet naturaliseren dus blijft je nationaliteit onbekend. En dan loop je dus tegen heel veel beperkingen aan, los van het emotionele verhaal, het feit dat het juridisch niet klopt en de machteloosheid die het met zich mee brengt. [...] We zijn gewoon simpelweg op Facebook begonnen, en het doel is eigenlijk om bewustwording hierover te creëren. En een politiek signaal daarmee af te geven, van 'hé, dit klopt niet er is een maatschappelijk probleem wat om een oplossing vraagt'. En we hebben al heel wat dingen kunnen bereiken. Ik heb een samenwerking met Vluchtelingenwerk kunnen realiseren, ik heb met verschillende politici contact gehad, op social media zijn we actief, ik heb hoorcolleges en korte presentaties verzorgd op de Universiteit van Utrecht ook, en ik ben op tv geweest.

Een voorbeeld van iemand die zijn bijdrage hoofdzakelijk omschrijft als 'mensen andere visies laten zien', is een Iraanse kledingontwerper en exporteur :

Ik denk dat ik aan mensen kan laten zie hoe anders mensen kunnen leven met andere achtergronden. Ik heb bijvoorbeeld heel veel soorten vrienden van verschillende nationaliteiten. Maar als je bij elkaar komt zitten, als je eten gaat koken of als je gezegdes met elkaar uitwisselt, denkt de andere persoon 'wat leuk'. Over dingen die ze ook niet in hun traditie hebben. Dat kan gewoon een bijdrage aan de stad zijn toch? Dat je anderen probeert andere visies te laten zien. [...] Als we elke keer met mensen gaan praten, met jou, met een mevrouw, met een crimineel op straat, gaan ze naar huis met een hele andere gedachtegang. En ja, ik ben een soort sleutelfiguur die inzichten verandert in mensen in Rotterdam.

Een maatschappelijk ondernemer uit Iran, die onder andere in Amsterdam Oost actief is, zegt:

Ik ben onderdeel van een netwerk dat mij serieus neemt en mij graag uitnodigt en dat is voor een deel vanwege de persoon die ik ben en vanwege de manier waarop ik praat en denk. En ik ben een medebepaler geweest van het discours van deze stad. [...] Maar het effect zit in je houding. Hoe jij op een gegeven moment als Amsterdammer met andere Amsterdammers omgaat en hoe wij elkaar aanspreken over wat het betekent dat de stad van ons allemaal is. Wat vergt het van jou, wat vergt het van mij, van de manier waarop wij met elkaar om moeten gaan, om dat gedeelde eigenaarschap van de stad ook daadwerkelijk horizontaal en gelijkwaardig vorm te geven? En daar speel ik zo lang ik kan en energie heb, wel een rol in.

3. Kunstzinnige en culturele bijdragen

Maar liefst een kwart van de respondenten benoemt zijn/haar kunstzinnige en culturele bijdrage als wezenlijk voor zijn of haar persoon. Het gaat daarbij om bijdragen aan de literatuur, beeldende kunst, theater, film en muziek. Er zijn professionele dichters, filmmakers, theatermakers, muzikanten, grafisch vormgevers, ontwerpers en beeldend kunstenaars onder de geïnterviewden en er zijn mensen die niet direct als kunstenaar werken of zich zo identificeren, maar die éénmalig een boek hebben geschreven of een film hebben gemaakt of die als amateur veel belang hechten aan de muziek of de gedichten die ze maken.

Sommige van de respondenten waren al kunstenaar in hun land van herkomst en zijn mede daarom gevlucht. Anderen hebben zich pas in Nederland tot kunstenaar ontwikkeld toen ze door de omstandigheden (opnieuw) gedwongen werden na te denken over de opleiding die ze wilden gaan doen of het soort werk dat bij hen paste. Voor vrijwel alle kunstenaars geldt dat hun kunstenaarschap is gekoppeld aan maatschappelijk engagement.

Een Iraaks- Koerdische dichter uit Utrecht die vanwege zijn poëzie moest vluchten vertelt hoe hij vanuit zijn achtergrond een andere bijdrage levert dan andere dichters.

Van de dichtersgroep waar ik lid van ben, ben ik de enige die in een ander land geboren is. Gevoelsmatig voel ik me wel anders ja. Omdat ik nu al ruim een tijd hier in Nederland woon zijn sommige dingen vanzelfsprekend geworden. 'Hé jongen, hoe gaat het?', dat soort dingen. Maar natuurlijk als het gaat over hoe ze denken, hoe wij leven, is het wel anders dan hoe ik denk. Ook in ons werk, zie ik wel verschillen. Maar dat is ook goed. [...] Ik schrijf anders omdat mijn gedichten een hele andere invalshoek hebben. Een andere fantasie, een andere benadering van het leven. En toch met de Nederlandse taal beschreven. Dat is de bijdrage. Hoop ik.

Ook andere geïnterviewden vertellen dat ze via hun werk een ander perspectief laten zien. Door een film te maken die niet het stereotiepe beeld van Afghanistan laat zien bijvoorbeeld, of een schilderij waarin Chileense kleuren en stijlen zijn verwerkt, een cd waarin 'oosterse' instrumenten en muziekstijlen worden gemixt met Europese klassieke muziek, een boek over het leven in een Iraanse vrouwengevangenis, jurken die geïnspireerd zijn op Somalische huwelijksstradities, enzovoorts.

Net als sociaal-maatschappelijke initiatieven en zelfstandig ondernemerschap biedt het kunstenaarschap ruimte om de eigen achtergronden een plek te geven en te experimenteren met

vormen waarin identiteit en eigenheid zich kunnen ontwikkelen. De eigenheid van kunstenaars met een vluchtelingen achtergrond wordt over het algemeen positief gewaardeerd is de ervaring van de respondenten. Maar er is ook iemand die door docenten op de kunstacademie juist ontmoedigd werd om invloeden van de eigen culturele achtergrond zichtbaar te maken.

Opvallend is dat veel mensen vertellen dat familieleden in hun kindertijd een belangrijke invloed hebben gehad op hun keuze om kunst als uitdrukingsvorm te gebruiken. Een broer die bij een theatergroep zat en zijn jongere broertje dat nieuwsgierig was meenam, een moeder die zodra ze merkte dat haar dochter in tekenen en kunst geïnteresseerd was, boeken en materialen voor haar begon te kopen, een vader die ud speelde en zijn zonen van jongs af aan aanmoedigde dit ook te doen, enzovoorts.

Een Vietnamese telecom engineer vertelt hoe zijn vader van invloed is geweest op zijn passie voor de saxofoon:

Vanuit het gevoel heb ik heel veel passie voor muziek. Dat is eigenlijk ontstaan door mijn vader. Hij heeft toen ik acht of negen jaar oud was een saxofoon gekocht. En sindsdien heeft het in mij eigenlijk altijd geborrelt om er iets mee te doen. Ja toen ik de MTS heb afgerond, heb ik besloten om te leren spelen. Ja dat was een droom voor mij om dat te kunnen bereiken. [...] Onbewust voel ik via de saxofoon de emotionele band met mijn vader. Ja hij waardeert het heel erg. En ik vind het ook een prachtig instrument.

Of de in Afghanistan beroemde dichter, die de invloed van haar literaire- en kunstzinnige familie en haar trotse ouders met dankbaarheid beschrijft:

In ons huis waren tijdschriften, boeken en verhalen over hele serieuze thema's. Het was echt het grootste geluk van mij dat ik in zo'n familie ben opgegroeid. Vooral op mijn vader en mijn moeder ben ik nog steeds trots. [...] Iedere keer als ik ergens poëzie ging voordragen, was mijn moeder zo blij dat ze er een maand lang met iedereen over sprak. [...] Mijn moeder had die kans niet om gedichten voor te lezen, om ergens op te treden. Zij zag zichzelf in mij. Ze was zo trots op mij. Ze praatte met iedereen over mij: 'Mijn dochter is dichteres. Zij schrijft hele mooie gedichten, zij heeft ook boeken.' En mijn vader was trots op mijn gedichten, omdat hij zelf ook dichter was. Hij heeft ook een gedichtenbundel en hij is opgegroeid met gedichten, met grootmoeder en grootvader die beiden alleen in de taal van poëzie praatten. Mijn vader was ook mijn vriend.

Een ander herkenbaar patroon is dat bijna alle mensen de kunstvorm die zij als hobby of beroep beoefenen koppelen aan het verwerken van emoties. Respondenten vertellen dat het dichten, schilderen, muziek maken of acteren de belangrijkste uitlaatklep in hun leven is. Het geeft hen steun om hun gevoelens te kunnen vertalen via een instrument, schilderdoek, gedicht, boek, film of theaterstuk en helpt hen te ontdekken wie ze zijn.

Een inwonende medewerker van een antroposofische stichting voor gehandicapten, afkomstig uit Bosnië. Verwerkt zijn trauma's als voormalig militair onder andere via gitaarspelen. Hij beschrijft de band met zijn gitaar als volgt:

Muziek brengt alle goede dingen bij mij naar boven. [...] Mijn gitaar is mijn beste vriend, die altijd naast me is, in goede en in slechte tijden. Daar kan ik mezelf mee uiten en mijn gevoel daarbij betrekken. Dan kan ik zijn wie ik ben. Samen met mijn gitaar. [...] De gitaar en ik zijn onafscheidelijk, voor altijd.

Een Iraanse boekhouder en kunstenaar, die schildert en schrijft:

Schilderen was voor mij een mooie hobby en toen ik in Nederland kwam deed ik het ook. Ik heb hier ook veel exposities gehad. Wat ik voel wou ik gewoon met kleuren verbeelden en dat was gewoon mijn ding. Mijn enige ding waardoor ik blij kon worden.

Kunstvormen worden ook gebruikt om maatschappelijke kwesties aan te snijden of het leven van anderen te verrijken. Soms gebeurt dit door amateurs, soms door professionele kunstenaars.:

Zoals de uit Iran gevluchte maatschappelijk ondernemer die de komst van asielzoekerscentra rond 1987 wilde tegengaan (vanwege het getto-achtige karakter) en onder andere koos voor het middel theater.

We traden dus door het hele land op met vraagstukken rondom vluchtelingen en zo. En dat heette Zwarte Komedie, onze groep. Tot 1992 zijn we nog actief geweest, 1993, denk ik. Heel wat opgetreden ja.

Of de Chileense beeldend kunstenaar en dichter, die naast zijn werk bij een Rotterdamse kunststichting en zijn eigen exposities en publicaties, een kinderatelier oprichtte:

Ja, ik maak me ontzettend veel zorgen over het feit dat in Delfshaven bijvoorbeeld een jongere generatie is van kinderen die opgroeien met het gevoel dat kunst en cultuur in de stad Rotterdam eigenlijk voor andere mensen is en niet voor hen. Binnen hun eigen families is kunst en cultuur geen groot thema. Ze bezoeken geen theater of museum in Rotterdam en gaan niet naar culturele activiteiten in de stad. Ze zijn te veel bezig met een religie en gaan alleen naar ontmoetingsplekken van hun eigen gemeenschap. Maar de stad Rotterdam is groot, divers en rijk aan heel veel kunst en cultuur. Dus daarom ben ik ooit begonnen met een kinderatelier. Om een klein beetje te helpen, om kinderen het gevoel te geven dat ze meer mogelijkheden hebben dan wat thuis misschien wordt verteld.

Of de Iraanse kunstschilder, die naast haar exposities en vrijwillige lezingen over kunst en geopolitiek, cliënten met een beperking begeleidde op het gebied van tekenen en schilderen:

Bij de dagbesteding was ik begeleider. En ik heb die mensen naar buiten kunnen brengen met dat initiatief en dat was echt iets heel positiefs en groots voor de groep en voor mezelf. Ja. Mijn man en ik hebben het teken- en schilderwerk van al die cliënten naar een grote zaal in Amersfoort gebracht en het daar opgehangen. [...] En ja die geïsoleerde groep mensen daar naartoe gebracht, en ze waren helemaal onder de indruk van hun eigen werk. Dat was leuk. Maar verder zocht ik echt plekken dat ik dit soort dingen kan doen. En allemaal niet betaald.

Conclusies en enkele vervolgvragen

De 124 geanalyseerde interviews waarin mensen uit tien vluchtelingengemeenschappen hun levensverhaal vertellen, met een nadruk op hun periode in Nederland en hun beleving van de stad waar zij wonen, leveren een uitermate interessant beeld op van hun bijdragen aan de Nederlandse samenleving in het algemeen en de ontwikkeling van de vier grote steden in het bijzonder.

Uit het materiaal komt een overwegend positief beeld naar voren van de bijdragen van vluchtelingen. Dat is niet zo verwonderlijk, aangezien zij het zelf zijn die aan het woord zijn. Dit wil echter niet zeggen dat door iedereen alleen maar in positieve woorden over bijdragen is gesproken. Er waren genoeg respondenten die dachten dat ze in het geheel geen bijdrage leverden, omdat ze nog nooit in die termen over zich zelf hadden nagedacht.

Dat ook de onderzoekers die met meer afstand naar de verhalen kijken, de bijdragen van de geïnterviewde vluchtelingen overwegend positief beschrijven heeft te maken met het enorme doorzettingsvermogen en de veerkracht die uit vrijwel alle interviews spreekt. De respondenten trachten elk op hun eigen manier een eigen plek te veroveren: door werk, vrijwilligerswerk in de eigen gemeenschap, door kunst, door het opzetten van een eigen zaak et cetera. Hiermee en met hun maatschappelijk engagement dragen ze bij aan de vitaliteit van de stad en spelen ze een belangrijke rol in de opvang en integratie van nieuwkomers.

Wanneer we kijken naar het soort bijdragen dat genoemd wordt dan kunnen we deze onderscheiden in bijdragen op niveau van 'denken', van 'doen' en van 'zijn'. Het *denken* gaat onder meer over begrippen als menselijke waardigheid, rechtvaardigheid en vrijheid, over de voors en tegens van politieke systemen en de vraag langs welke weg maatschappelijke veranderingen tot stand kunnen komen. Het *doen* van de geïnterviewde vluchtelingen heeft vooral betrekking op werken, ondernemen, maatschappelijk actief zijn en kunstzinnig bijdragen. De lijst met manieren waarop zij zich, naast hun werk, inzetten voor hun eigen gemeenschap of voor de samenleving in bredere zin is indrukwekkend te noemen. Het *zijn* van de vluchtelingen in de vier steden heeft, ook in hun eigen beleving, een impact op hun omgeving. Mensen reageren op hun aanwezigheid en hun anders zijn dwingt hen soms om actie te ondernemen om bestaande beelden te veranderen. In zekere zin kan de bijdrage op zijnsniveau ook als negatief worden beschreven. Het feit dat er vluchtelingen zijn leidt tot negatieve reacties en gevoelens van onveiligheid bij mensen die hen niet kennen. Deze reacties hebben weer effect op de politiek die een richting kiest die de meeste vluchtelingen angst inboezemt.

Je kunt, zo blijkt uit de interviews, je als vluchteling niet onttrekken aan je eigen levensgeschiedenis. Het feit dat je ooit gevlucht bent en de reden waarom, werkt door in je denken en doen, ook al zou je dat niet willen. Een ICT-er in Iran kan als hij gevraagd wordt naar zijn bijdrage gewoon naar zijn werk als ICT-er verwijzen en zelf kiezen tot welke groep hij zich wil rekenen. Diezelfde ICT-er kan zich in Nederland niet onttrekken aan het feit dat hij gezien wordt als een Iraniër en als een vluchteling en dat hij ook zich zelf tot beide groepen rekent. Dit gegeven kleurt zijn bestaan en de antwoorden die hij geeft op zijn vraag naar zijn bijdrage. Er is dan ook niemand onder de geïnterviewden die de vraag naar zijn bijdrage niet op een of andere wijze heeft gekoppeld aan zijn geschiedenis als vluchteling. Veel vluchtelingen ontlenen hieraan een enorme veerkracht om eigen wegen te zoeken om hun bestaan te realiseren en zich te bekommeren om het lot van anderen, sommigen raken door hun ervaringen als

het ware lamgeslagen en zien hun levens verstillen vanaf het moment dat zij hun land als vluchtelingen hebben verlaten.

Wat een vluchteling wezenlijk onderscheidt van een migrant of Nederlander, is het banneling-zijn. Voor een banneling vallen vanzelfsprekendheden weg omdat hij het systeem waar hij vandaan komt verwerpt en er bovendien niet primair voor gekozen heeft om zijn land te verlaten. De positie van outsider maakt dat de vluchteling anders naar zijn nieuwe omgeving kijkt, dan de 'gevestigden'. De banneling stelt door zijn 'zijn' de status quo ter discussie en zoekt naar nieuwe wegen om een bijdrage te kunnen leveren. Het is opvallend in het materiaal hoezeer de vluchtelingen die wij spraken op zoek zijn naar een ruimte waarin ze zich zelf kunnen zijn, waarin ze hun ervaringen uit het land van herkomst, van het vluchten en van het integreren in een nieuwe samenleving, kunnen smeden tot een nieuw geheel.

Niet alleen het levensverhaal van de geïnterviewden, ook de context van tijd en plaats van de samenleving waarin zij terecht kwamen, zijn van invloed op de manier waarop zij een bijdrage leveren. Het karakter van de stad en de organisatie- en samenlevingsvormen die daarin bestaan bepalen mee de inhoud en de vorm van de bijdragen en zijn tevens van invloed op de verdere ontwikkeling van de identiteit van de vluchteling. Vluchtelingen die in de jaren '70 kwamen, organiseerden zich vooral in (politiek gekleurde) belangenorganisaties. Vluchtelingen die nu komen treffen een stad waarin betaalde banen niet meer zo vanzelfsprekend zijn en waarin jonge mensen van diverse achtergronden elkaar vinden in start-ups en netwerkachtige samenwerkingsverbanden die veel ruimte bieden om te experimenteren met identiteit en eigenheid. In die zin is er een duidelijke wisselwerking tussen vluchtelingen en de steden waarin zij wonen. Door hun streven naar ruimte voor hun identiteit en andere perspectief dragen zij bij aan een bredere stedelijke ontwikkeling en de vitaliteit van de stad. Die bredere stedelijke ontwikkeling draagt op zijn beurt weer bij aan de ontplooiingskansen van vluchtelingen.

Deze notitie is gebaseerd op een deel van het oral history materiaal dat in Ongekend Bijzonder verzameld is. Datzelfde materiaal en de nog niet gecodeerde interviews bieden stof voor veel andere onderzoeksvragen. Voorbeelden hiervan zijn:

1. Zijn er verschillen tussen vluchtelingen uit de verschillende betrokken gemeenschappen en waar gaan die verschillen dan over?
2. Zijn er verschillen in de manier waarop de geïnterviewde vluchtelingen de relatie met de verschillende steden beleven en hoe uit zich dat?
3. Wat is de betekenis van het materiaal voor de onderbouwing of juist verandering van het huidige integratiebeleid? Welke lessen zijn er uit de verhalen te trekken die voor de inburgering en het welbevinden van nieuwe vluchtelingen van belang zijn?